

la fahdreib buhs eespehjams „maisi pagatawot is almenig neem“, ir pilnigi nedibinati, tapebz fa almenig naw to pamata weelu, las atrodas labibā waj maiše. Sinams, ari maiše atrodamas mineral-weelas, fewischli dsels, kaisi, fossors, fehrs u. z., bet samehrā tisai nedauds, galweno baribas wehetibu fastahda daschadet ogelsta-uhdenaja sa-weenojumi, la siehrkeles, zukturs, tauki; olas baltuma swa-rigala pamata weela — flahpellis, lursch gan leelu mehrā atrodas gaisa (muhsu gaisa, ko elpojam, fastahw pa 79 datam is flahpella, ya 21 datam is flahbella, bes tam wehl gaisa us 10,000 datam 3—5 datas oglu flahbes). Tahdā lahritā tad gan warbuht ar laitu buhs eespehjams, la neween samihlejuschees, bet wisphrim zilwelci fahdreib dsihwos „no gaisa un uhden“ ar nedauds mineral-weelu peedewam. Bet lihds tam laislam wehl loti tablu. Gan taishiba, fa ir jau isdeweis zuluru raschot is neorganismam weelam (is ogles), bet schahes zukurs wehl schimibrihscham isnahf waj 100 reif dahrgals, nela zulura swillu waj needru zukurs. Olas baltuma finā ari gan teel raschoti leels staits daschadu olas baltama weelu, tropons, aleuro-nats u. z., bet turvali apluhkojot isnahf, la schis weelas naw vis raschotas is neorganismam weelam, bet is jau postah-woscham organisam; aleuronats is kweescheem fa atritums kweeschi siehrkeles raschojot, tropons is wezam siwim, ari is wehrfcha galas un lopu afnim teel pagatawotas olas baltuma weelas. Schis weelas tahdejadi ihstenibā ir tisai it fa ekstrakt, jau postahwoscha organissa olas baltuma „iswilkums“ is zilam olas baltumu saturoscham, semlopibā waj lelopibā raschotam weelam. Sewischli gruhli buhs raschot ta faultas garschas weelas, bes kuram zilwels ne labprahf fahdu ehdeenu baudis. Ko lihds olas baltums, tad tam, la aleuronatam waj troponam naw gluschi nelahdas garschas, tad to baudot war domat, fa baulda smiltis waj sabgu slaidas. Ra peedewam pee maljes waj putras sinams schim weelam žava nosihme, ar to pasihdbibū eespehjams zept loti barojoschu maiši, tahdu maiši, kuru baudot waretu istift pilnigi bes galas waj peena ehdeeneem. Bet gahrda schahda maiše nebuhs un now domajams, la zilwelci tas deht buhs ar meeru asthaft galas ehdeenus un padorees vegetarianu (fahdu baribas peekriteju) mahzibam. Pee ehshanas jau no swara neween baribas weelu satus, bet ari tas, waj schis weelas smekigas, negahrdas weelas baudot neteek ari mahgas juhtelli deesgan fairinatti un tas top masala mehrā sagremotos. Lopus barojet sinatne pasibstama ta faulta baribas weelu „depressija“, t. i. dauds salau augus isbarojet tee teel par 10 un pat 25 simtsdatam sliftal sagremoti, nela sad lopu baribat dod salau augus tikai peedewam.

Nigas Latweeschn heedribas Siniibu komisijas wasoras sapnuzes.

VIII.

"Par ieglihtibas weizinošchanu tautā" runaja sloletajs W. Dermana lge. Runatajs bija dzīti sirdi sajutis tautas ieglihtibas weizinošchanas darba nepeezes chamibū. Winsch tad ori runaja no sires un wina wahrdi sajuhsminoja klausītaju sirdis uz leelo tautas ieglihtoschanas darbu. Ja weens otrs, lā tas daščos laikrakstībā bija lasams, bija palīdzis auklīs un nesajuhsmīnāts, tad ta nebija runataja waina. Ja lahdā Zelgawas awīse pat tīla īsteītas domas, ka schahbu preefschenesumu, lursch esot bijis tilai lā kahda widus skolu skolēna domu raksts, newajadsejis peelaist nolaist Šinibū komītijas wažras sapulžes, tad mums tur jāpretejās un jaissaka Šinibū komītijas preefschenesibai par schā preefschenesuma peelaishchanu atšiniba, jo taisni schis

nojaust, peem, muhsu domas un zentibas, likumi un eera-schäf, tilumi, dabas weidi un likumi u. t. t. Turpretim reals jeb materials ir wiss, lo war redset, dsfirdet, smeket, saost un sajust. Breelsch wisa materialala atrasta kopeja pasibme, pee furoš tas tuhilt isschikrambs no wisa idealala, proti i s p l a t i b a, telpai padota un l u s t e f c h a n a i p e-ejama. Materialais jeb realais galbs waj almenis eenem sinamu telpu jeb tam ir sinama isplatiba un lo war ku-stinat schurpu waj turpu. Kas pehz sawas dabas nau kustinambs un ne-eenem nelahdu telpu, ir ideals, newis materials; peemehram taifniba waj brishviba nau ne weenu pehdu gara, nedz weenu juhdzi augsta waj plata un to ne-war ari nedz us muguras nest, nedz ralobs west, ta tad ir laut las gluschi ideals. — Labprahf wehl mehds isschikt idealislo (Ideell) no idealala, idealasjam yeeflaitot tilai wisu labo, daizo un pateeso, bet sem idealisla saprotot wisu ne-materialo, ta tad wisu launo, nejauso un nepareesso. Bet ne ikreis to eewehro.

Ja nu wiss esamais ir waj nu ideals waj materials, tad ari dwehselei wajaga peederet pee weenä no schim pretejibam. Un ja nu wehl peenem abas augschejäs kategorijas (noschikras), tad jajauta, waj idealais ir ajsidene waj substanz, waj weize jeb waj zehlonis, un no tam jekas daschadee pasaules usslati.

Bogaules suffati

Pehz scheem eepreelschejeem nolikumeem nu weegli
pahredsamī un sakahrtojami daschader eespehjamee pasaules
usflatī, un no schā usdevinumi mehs newaram išwairitees,
tapehz ū pehz illura pasaules usflatā par dwehseles ne-
miristibū teel zitabi spreestis un atsal otradi, wifas domas
par dwehselei un winas nahksamibū dibinajas us nedaudsa-
jeem pasaules usflatēem, kuri tam par vamatū.

Vispirms apslēmēsim diwejādus pasaules uisskatus lā dīstala eslata preelschpākāpēs, tāpehž lā winu neusiuramiba lehtali atīstītama un, kaut gan wehl no daudseem peepatureti, tomehr peeder zilvezes kulturas eesahkumam. Virmais pastāhv eelsch tam, lā idealais un materialais teel notureti par weenadeem, winu pretejiba paleek ne-ee-wehrota; scho weedollis (Standpunkt) faulfim par naiwo materialismu. Pehz lā zilvela meesa naw bes dwehseles, bet dwehsele neatshķiras no meesas. Schis weedollis peeder dzejai un mitologiskajam laiksmetam.

Tam preim stahw naivais dualismis, lursch stingri schkir garu no materijas un abus blakus isleeto la leetu zehlonus preelsch wisu atgadijumu isskaidroshanas. Schis weedolis jau ir labals par eepreelschejo, tapebz la tas ischkir to, tas jaisschke; bet tas ir naivs, tapebz la tas

preelschneums bija weens no teem, kuri wiswairak fajuhf-minaja. No wina fatura war wehl zil daschs labs kurfa nebeigulis mahzitees! Lai muhsu jauna pa-audse, lai muhsu jaunce un dedsigee darbineeli nelad neaismirist weza-fajeem un nereti jau pagurufchajeem tautas druwas darbi-neekeem atgahdinat leelo tautas isglihtibas wejzinaschanas darbu! W. Dermana lgs to darija. Winsch dedsigobs wahrdbs klausitajus it la no jauna atdfishwinga un teen rahdija to peenahkumus ka labda spoguli. Kaut tas nos-tiltu il gadus Sin. kom. wasaras sapuljës! — Isiglihtibai leela wara. Par isglihtibas isplatischanu never nelad deesgan runat un gahdat. „Isiglihtiba“, la W. Dermana lgs gluschi pareisi aishrahdija, „ari palihds zihna deht usuras“, jo „isiglihtiba pawairo darba raschibu un darbi-neeka ismanibu. Isiglihtiba dara eespehjamu eewest ruhp-neezbä un semkopibä pahrlabotus raschoschanas lihdseltus. Maschens darbs un ismaniba darbä pawairo darba wehr-tibu — algu, pahrlaboti raschoschanas daili paleelina pelnu us kapitala. Ta isiglihtiba pawairo ta darba nehmeja, la ari darba deweja materialos lihdseltus. Jo spilgti sche isiglihtibas materiala puze, ja aitsauts ta teilt, parahdas gautajuma par feeweeshu isiglihtibu. Vebdejä darot feeweeti neaskarigu no wezalu un wihru pelnas, darot ma-teriala sinä patstahwigu.“

Bet isglihtibas leelais swars naw mellejams weenigtani apstahlli, ka ta weizina materielu labumu eeguh-schanu. Wissahrigas isglihtibas swars mellejams kuitur-jitut. „Isglihtibas swars un leelâ nosihme ta, ka isglihtiba bes materialam präfham apmeerina ari dauds zitas kulturgilwela präfibus: ir lihdellis, apmeerinat tâs präfibus, luras naw faistitas ar peknu, professiju, bet luras dihguschas un auguschas muhsu fids vslumôs — muhsu dwehsele: tâs ir garigâs präfibus. — Isglihtiba ir gilwezes sâbeedribas attihstibas weizinataja.“ — Isglihtibu tautâ war weizinat daschadi. Tautas isglihtiba leelâ mehrâ at-balstas un atlaras no tautskolas, kura sem apstahsteem war pastrahdat tihi brihnumus. Tautskolai jamodina slolend s mihlestiba us lafschanu un tablaku us paschisiglih-toschanos. Tautskolâs behrneem jau jasahk lîst pamats patslahwigai domaschanai. Tautskolâs „japafneeds“ tâ faultas elementarâs finas is daschadâm dabas finatnu novarem.“ — „Kratam pedagogisli isglihtotam slolotajam buhs labi finams, ka pee walodas mahzibas, kâ freewislâs tâ latwislâs, peeder tâ fazamâs „farunas par dabu;“ tablat, ka pehj geografijas metodikas geografijas stundâs slolnekeem jaisslaistro dauds gabalu is dabas finatnem: par filtumu, aufslumu, faules gaismu, gaifa parahdibam: leetu, sneegu, krusu, pehrloni u. z. Luhl, rihlojotees pehj tautskolu fursa gara, dabas finatnes jamahzâs tautskolâ geografijas un walodas stundâs. Bet tas mas teek darits! Geografija daudâs tautskolâs naw wairak nelas, kâ geografijas nosaukumu fausa, melanissa eekolschana, bes kahdeem pâslaibrojumeem is interesantas un koti pamahzschâs fislâs geografijas.“ — Ja-aistahda ari us „behru isriblojumeem slolâ un us preelschlasijumeem tautskolâ.“ — „Behru isriblojumi tautskolâ, t. i. behru teatrs un literarisli valari attihsta behru mahzillas sojuhtun un dai-fuma juhtas.“ Kâ weizinat tautas isglihtibu ahcpus tautskolâs? — „Ahrsemes daschâs walstis preelsch plashkalas isglihtibas weizinaschanas teek notureii daschadi populari preelschlasijumi, dibinajas ta faultas „tautas augstskolas“ (University Extension) un daschadas isglihtibas weizinaschanas beedribas. Preelschlasijumus notura gan daschadi finatnu wihti, publizisti un profesori. Jo leela nosihme ir „tautas augstskolam“. Sinoms pulzinsch profesoru is labdas universtaties fabt labda iweetâ notureit.

til ioti isschke wisu, sa nelahejadi wairs naw eespehjamis
fawest lopā un apjehgt wisu sawā dīshwā weenibā.
Pehz schām preeeschpalahpem tad nahk trihs pasaules
leelē usflat, starp kureem wisa isglighotā zilweze isdali-
usfes, pee tam wisōs laishs drihs weens pahrvalbijis otru,
drihs otris trescho, drihs atsal wisi trihs baudijschi wee-
nādu zeenu lihds pat muhsu deenam. Atsina, ta ja duali-
stifli lisa diwus prinzipus, diwi deewi jeb diwas absolutas
substanzes nahza blakus, kuri nela nesaista lopā, kuri
weens us otru nedara nelaħdu eespaidu, un kuri tad ari
wisi leetu sawstarpeju weizi un pasaules weenibu atħażi
neċċaġħidrotu. Lä ta nu wiss esħamais reis parahdas waj-
nu lä idealais waj fa materialais, tad weeni nehma idealo
lä pirmo un no ta issċaidroja wifas materialas leetas.
Scho weedoßli war nosaukt par idealismu. Pee scha wee-
doßla peestaitama ari „dogmatiſlä“ kristigà pasaule (newis
kristigà religija) ta paſuga, tapeħz ta wina materialai pa-
saulei leek iſseltees no Deewa wahda, tä tad no laħda
garissa, ne materiala prinzipa.

Scham pasaules uissstatam wajadseja, saprotams, pеemist daudsām grēuktibam; jo tā materielais, tam telpā išplatība, nīssīls swars, tas lustas, tā tas blīja domajams, tā sahda idealista principa funkcija, lursch prinzipis atkal savukārt ir bez telpas, uſ ūwareem nela neswer, nespēji kusiet no weenas weetas uſ otru, to nekahdi novareja parādīt waj attaisnot. Tapebz pretim idealismam droši parādītās pretejais weedoklis, lursch garislo dībīks uſlublo par materialā funkciju, un turi mehš tapebz wiſpahrim varam nosault par materialismu. Pehz ta ir jeb pastāvīkai materijs, t. i. iſplatīta un lustama weela; wiſsīts, tam wehl ir cīamība, uſstatams par materijs funkciju.

Bet materialisms peemitina tišpat dauds wahjibas
la idealisms, jo la no sahbas leetas, kurai nenoweht-
schami ir swars, quline, kustiba un tuea juhtestleem apjaus-
chama, la no tas war iſſeltees garisla paſaule, prem-
juatne, tiziba, mihlestiba, taisniba u. t. t., kuras juhtel-
leem naw apjauschamas, to materialisms ariveen atſlahjis
neatbildetu. Gluſchi dabifsi, pa pebz tam nonahza uſ-
tresho weedolli, las aksal atgreeschas pee dualism, bet nu
wairs nenostahda blakus diwus prinzipus, turpretim tikai
weenu, kusch war diwejadi israhvitees. Ta ir spinosifma
identitates sistema. Pebz tas war itweenu leetu usluhkol
diwejadi, weenreis juhtifsi la materialu, otreis intelektuali
la garu, bet abus ne la iſſchtrigus weenu no otra,
turpreit la weenu un to paſchu, gluſchi ſapat la weenas
un tas paſchas domas diwās walodās, jeb la Fridrichs
Leelaus un wezais ſrīzis.

reelschlaſſijumus par daschadeem ſpejialeem preelschmeeteem: vebsturi, dabas ſinatni, matematiku, foziologiju, psiholo- ſiju, politisko ekonomiju u. ž. Par ſatru no ſchem preelschmeeteem notura wairak preelschlaſſijumu, ta la klauſojs dabun fiktematiſku eefkatu par ſahdu ſinatni. „Tautas niwerſtates“ zehlās 25 gadus atpalal Anglijā uſ eeweb- ojama tautſaimneela Dſchona Stuarta Mella pamudine- umu. Tagad ſchās augſtſkolas wiſwairak iſplaitas Amerikā, Anglijā un Danijā“. — „Bei „tautas uniwer- itatem“ pastabu daschadas beedribas un eefkabdes, ſuru nehrſlis iſplatit tauta iſglikhtibu. Ari Kreeviſjā wairak veetās teek notureti populari, toutiſki preelschlaſſijumi a- nglas bildem, tahti preelschlaſſijumi notiſuſhi waiſt- ahrtigi Samarā, Barizino, Niſchnij-Nowgorodā, Kurskā, Belgorodā, Maſlavā, Wilnā, Peterburgā un daudzās ziņas ilſehtās. Bet protams, la pa leelokai datai daudzās veetās naw no tam ne wehſtis. Tautas uniwerſitatu debz ahrſemju parauga lihbī ſchim Kreeviſjā nebija. Titoi daſchās uniwerſitatu pilſehtās notureti wairak populari preelschlaſſijumu no proforeem. Tahti preelschlaſſijumi notureti Koſanā, Karlovā, Odesā, Kijewā. Bet la ſe- viſchu jaunu parahdibu war minet ſelofchu. Kaulaſijs, Liſliſas pilſehtā, ſostahdjiess pulzinsch intelligentu ziļveļu, uxi liſuſhi pamatu piermai „tautas augſtſkolai“ Kreeviſjā preelschlaſſijumi tiſs nolasiti Liſliſā no proforeem. Preelschlaſſijumi pēc-eetami wiſeem, bei eepreelschejas iſglikhtibas, ī tad pamats „tautas uniwerſitetei“ iſtis.“

Bet sā nu stāhv ar tautas iegliktību ahepus skolas Bidsemē un Kurzemē? Weenigais, kas mums ir, tee ir ītaulītie jaunajumu isskaidrošanai, kuros tiek nolaistie pa preelschlaſtījumam ar daschadu jaunajumu paskaidrošanu. Schabdi jaunajumu walari ir natureti Rīgā, Jelgavā, Leepajā, Tukumā, Bērģis, Kuldīgā, Ventspilī, un zitās pilsehtās, us laukeem wißbeeschak tee natureti Dschuhlsē, Satereelsē, Beetalvā, Peebalgā, Iſchīls, valai Kolnēse, Strīhwere, Krapē, Leelwahrde un zitār. Wißwirak jaunajumu walari natureti Rīgā: Latweeschu beedribā, „Ausfella“ beedribā un sahtibas beedribā „Saule“; Jelgavā: „Amatneelu Balihdsibas beedribā“; trihs jaunajumu walari natureti no privatpersonas J. Osola lga; kuldīga ſchē walari tīla natureti pahri gadu apgalat ī abeeschi (pa 3 nedēlam), tagad dauds retak, bes agrafes iegliktībās. Wißlabak jaunajumu walari iſdewusches vānu un faturu finā Rīgas Latweeschu beedribai, „Ausleim“, J. Osolam Jelgavā, un ſenak Leepajā, kas on veegli ſaprotais, jo ſchās pilsehtas ir ihstee Latvijas intelligenzes zentri. Wißlabakee apstahlti tilt peē plaschakas iegliktības ir leelpilsetu un ruhyneezibas masturiem kaubim. Zitadi apstahlti ir masplischtas, tur truplē iegliktotu ſpeku; tur jaunajumu walari dauds neisschiktos i lauku jaunajumu walareem. Us laukeem wißbeeschak jaunajumu walarus ſarihlo „Semkopibas beedribas“, tad „Sadraudfigās“ un „Labdarischanas“ beedribas. Semkopibas beedribu jaunajumu walareem wairak ſpeziala abā: pa leelakai datai nolaſa preelschlaſtījumus un iſskaidrojumus par laulſaimneezibas daschadeem sareem, la oplopibū, dahrſkopibū, jaunakā laikā ſewiſchki biftkopibū. Daudspuſigali ir zitu beedribu jaunajumu walari. Bet neuhlojot us wiſu daudspuſibū, jaunajumu walari ūchwoltiſ laukeem pa leelakai datai behdigš. Teek nolaſti chahdi tahdi pawirſchi preelschlaſtījumi. Jaunajumu iſskaidroſchana ir wehl plahnala un wahjala. Publīka iſsreiksh jaunajumu walara ſamet daschadus, daschreibs gluich ulkus jaunajumus, kurus wiſus tuhdak nemas iſskaidrot es lahdas eepreelschējas fogatawoschanas. Iszetas ſtribi, aschreibs vat lamachanas. Daschēs beedribas preelschlaſtījumi ir ūchwoltiſ laukeem pa leelakai datai behdigš.

Bif sposchi schis pasaules uisslats ari neleekas isschki am abu epreelschejo gruhtibas, tad tomehr ari pee wiina rausch iahrys, un mums ari tas la isburbejis un nericis ja-atmet, ja tam ari dees' zil peektiteju. Jo libdi r abu pringipu identitati (topatibu) nav domajama wiina awstarpeja weize; tatschu neweens nelausees eerunates, a materialas leetas, peem. ehdeeni, muhsu garisfla datu, i. juhtas, nedaritu nelahdus pahrgroßjumus, jeb waj la auhsu griba nebuhtu meefas kustibu zehlonis.

Bet jo sejam no idealā un materialā pretejības, tad
tācē ir weenige espebjamee pasaules usslati. Waj nu
tāvā labrā peenem identitati (nāvāis materialisms) jeb
waj arī tīspat nāvi absoluto iſſchlikibū (dualisms). Ja
ne weens ne otrs nederigs, tad atkvedina waj materialo
v idealā (idealisms), waj arī idealo no materialā (mate-
rialisms) jeb waj arī pehdigi abus iſſlaidro par peedeh-
leem (atributeem), t. i. par weenas un tās pasčas sub-
stančes daschadeem usluhloščanas jeb parahdīščanas vei-
sem (Spinozisms). Bet tā la nu wīſ ſche pasaules uſ-
lati nav atbalstami, tad prinzipā wajaga buht notikusčai
uſuhdai. Tapebz augſčā peemineju, la es idealā un
materijas pretejibū iſſlaidroju par nepareisu. Tapebz es
nelleju zeturto pasaules uſslatu, karsch peeslejas ūjehgu-
nam, fahdu Leibnizs dewis par materiju. Pebz ta
materialitate ikhstenibā nepastahw, bet ir tilai ſenomen
parahdiba), t. i. muhsu juhtelsteem, kuri paschi peeder pec
ara, peemihotosha noſahrstamiba jeb usluhkojamiba. Bet
ta jau nu tā, tad nowehrlis ſeelaſ ſpaids, ſas dſen zīhnā
dealistus un materialistus, un iſpoſtičas zīhnas, kuru abi
t pilnu teefibū wed weens pret otru, ne-ewainots un
peeedalihees iſzekas zeturtais pasaules uſslats. Newar
buht mans uſdewums, ſche zelt preesčā ſcho zeturto meta-
fiziku. Te tilai peemineschu, la pebz ta wajaga peenem
adividualas substanzes, kuras war neſault par atomeem
waj monadem waj realām weenibam, un ſelosčais pehti-
ums, karsch tagad greeſčas pec leetas, par to paſneegs
aſchus turpmakus iſſlaidrojumus.

Sifumi

Schweizijas weesnizueku pelna. Weesniz
zesshong un smiechawku viesvēstījumi. **S**ākotnējās ir noslēp-

